

УДК 94(477) «1937-1938»

**POLITICAL REPRESSIONS AGAINST GERMAN COLONISTS IN THE
BORDER AREAS OF THE ZHYTOMYR REGION IN 1937-1938.
ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ НІМЦІВ-КОЛОНІСТІВ У ПРИКОРДОННИХ РАЙОНАХ
ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ В 1937-1938 РР.**

Sulimenko O.H. / Суліменко О.Г.

c.h.s., ass. prof. / к.іст.н., доц.

ORCID: 0000-0003-0657-0357

Polissia National University, Zhytomyr, Staryi boulevard, 7, 10008

Поліський національний університет, Житомир, Старий бульвар, 7, 10008

Анотація. Мета статті: на основі опрацьованих джерел та архівних матеріалів Житомирської області дослідити період масових політичних репресій в 1937-1938 рр. проти німецьких колоністів, які компактно проживали в прикордонних районах Житомирської області. **Методологічну основу дослідження** складає системний підхід до вивчення суспільно-політичних явищ у їх розвитку й взаємозв'язку, що ґрунтується на принципах науковості, об'єктивності, історизму, багатофакторності пізнання, всебічності, системності. **Наукова новизна** визначається насамперед залученням у дослідження нових архівних матеріалів, які розкривають всю технологію репресій, фабрикування справ органами НКВС Житомирської області проти німців-колоністів, які проживали в регіоні. Хронологічні межі статті охоплюють 1937-1938 рр., тобто період найбільш масштабних репресій на території Житомирщини.

Ключові слова: німці-колоністи, Житомирська область, регіон, репресії, органи НКВС, «вороги народу», прикордонні райони.

Постановка проблеми. 1937-1938 рр. були періодом «великого терору» в СРСР і він, звичайно, «пройшовся» і по Житомирській області, яка в той час була прикордонною, тобто межувала з Польщею. Саме тому в регіоні органи НКВС шукали «ворогів народу», шпигунів тощо. Німецькі колоністи, які мешкали в регіоні ще з ХІХ ст., стали одним з об'єктів масових репресій, особливо в західних, прикордонних районах області, де знаходились їхні компактні поселення. На сьогодні існує помітна історіографія, присвячена політичним репресіям в Житомирській області, технології терору, методів за допомогою яких терористична політика органів НКВС втілювалася в життя, але наразі немає цілісного дослідження, яке охоплювало б період репресій в прикордонних районах Житомирської області. При цьому варто зазначити, що на сьогоднішній день існує значний пласт раніше неактуалізованих архівних джерел, використання та аналіз яких дають можливість всебічно розкрити масові репресії проти німців Житомирщини в 1937-1938 рр.

Аналіз джерел та останні дослідження.

Джерельну базу статті становлять архівні матеріали, які знаходяться в Державному архіві Житомирської області і стосуються справ німців-колоністів Житомирської області. В цих матеріалах є документи, які показують як фабрикували обласні та районні органи НКВС різноманітні справи проти «ворогів народу» – німців. Загалом, як уже зазначалося, політичні репресії проти німців в прикордонних районах Житомирської області недостатньо репрезентовані в українській історіографії, хоча окремі аспекти, пов'язані з

даною проблематикою висвітлюються в працях таких дослідників як: І. М. Кулинич, Н. Кривець (Кулинич, Кривець, 1995, с. 222-223), В. М. Нікольський (Нікольський, 2003, 624 с.), М. Лутай (Лутай, 2010, 540 с.), С. Жилюк, 2003, 152 с.), Т. Рафальська (Рафальська, 2007, с. 66-75; 2008, с. 106-110), О. Суліменко (Суліменко, 2016, с. 237-239); І. Мельничук, О. Суліменко (Мельничук, Суліменко, 2018, с. 32-36); О. Суліменко, Є. Тіміряєв (Суліменко, Тіміряєв, 2015, с. 9-21).

Мета статті – показати розгортання масових репресій проти німців в окремих прикордонних районах Житомирської області в 1937-1938 рр. На прикладі окремих справ відтворити технології репресивних дій органів НКВС та фабрикування рішень різних справ проти окремих «шпигунських організацій» в регіоні.

Виклад основного матеріалу.

Сучасна територія Житомирської області з 1796 р. входила до складу Волинської губернії. Кордони її були незмінними до 1921 р. Згідно умов Ризького договору 1921 р. до Польщі відійшли західні повіти Волині (Луцький, Рівненський, Дубненський, Острозький, Кременецький). Житомирська область, як адміністративно-територіальний регіон, була створена відповідно до Постанови ЦВК СРСР від 22 вересня 1937 р. Область стала прикордонною, адже межувала з «панською» Польщею і тому на її території була зосереджена значна кількість військових частин – 3 корпуси (кавалерійський, стрілецький, механізований), 3 механізовані бригади, 4 стрілецькі дивізії, 3 кавалерійські дивізії, 2 авіаційні бригади. На території регіону було побудовано два потужних укріплених райони – Новоград-Волинський і Коростенський. Все це могло, на думку органів НКВС, стати об'єктом розвідки для різноманітних шпигунів та «шкідників», які працюють на іноземні розвідки.

Слід зазначити, що в регіоні на 1925 р. проживало 71588 німців: у Коростенській окрузі – 26593, в Житомирській – 41527 (Держархів Житомирської обл. ф.р. 31, оп. 1, спр. 97, арк. 269-274). Саме німці стали одним з основних об'єктів масових репресій. Варто відмітити, що ще на початку 30-х років керівництво ЦК КП(б)У бентежив прикордонний Пулинський район, де проживало на той час 30 тис. німців і на думку партійного керівництва там діяли «фашистські елементи», які проводили активну «контрреволюційну роботу», тобто збирали німецькі марки на допомогу населенню району (Кулинич, Кривець, 1995, с. 222).

Варто відмітити, що ще на початку 30-х років ДПУ почало фабрикувати різноманітні справи про, так названі, контрреволюційні повстанські, фашистські організації. Однією з перших групових справ, сфабрикованих Житомирським міським відділом ДПУ була «Німецька контрреволюційна повстанська організація», на території Ярунського, Ємільчинського, Новоград-Волинського районів (ці райони були прикордонними, тобто межували з Польщею) (Суліменко, 2016, с. 238).

Формула звинувачення полягала в тому, що організація ставила перед собою мету – «збройне повстання проти радянської влади», організації економічного і політичного шпигунства на користь Німеччини і Польщі,

здійснення диверсій. Частина «учасників організації» було засуджено до ВМП (розстрілу), інших – до концтаборів.

Початок масових репресій проти німців було розпочато в СРСР після наказу М. Єжова № 00439 від 25 липня 1937 р. Зокрема там зазначалася така потреба репресивних дій проти німців: «Агентурними та слідчими матеріалами останнього часу доведено, що німецький Генеральний штаб та гестапо широко організовують шпигунську та диверсійну роботу на найважливіших і, у першу чергу, оборонних підприємствах промисловості, використовуючи для цього кадри німецьких підданих, що осіли там. Агентура з числа німецьких підданих, здійснюючи вже зараз шкідницькі та диверсійні акти, головну увагу надає організації диверсійних дій на період війни та з цією метою готує кадри диверсантів» (Нікольський, 2003, с. 103-104).

Оскільки, як зазначалось вище, прикордонна Житомирська область, особливо її західні райони (Новоград-Волинський, Коростенський, Червоноармійський, Ярунський, Черняхівський) стали об'єктами масових репресій проти німців-колоністів, які там компактно проживали.

Для технології проведення репресій було окреслено перелік документів, необхідних для «організації» справ:

- 1) дані для з'ясування місцезнаходження осіб, намічених до арешту та щодо складу їх сімей;
- 2) довідка та характеристика сільської ради і колгоспу (щодо соціально-майнового стажу, соціальної небезпеки тощо);
- 3) довідка судово-слідчих та адміністративних органів щодо судимості та реєстрації;
- 4) протоколи допитів свідків, очних ставок;
- 5) довідки складені за агентурними матеріалами;
- 6) санкція прокурора на арешт;
- 7) висновки у справі.

Всі ці документи сприяли тому, що на будь-яку людину могли завести справу, переважно сфабриковану, а це могло привести до ВМП (вищої міри покарання), ВТТ (виправно-трудова таборів від 8 і 10 років). В Житомирській області, як і по всьому СРСР при обласному управлінні НКВС були створені «трійки» у складі начальника управління, секретаря обкому КП(б)У, прокурора області.

Варто зазначити, що кількість репресованих німців швидко зростала, що було наслідком «методів» дізнання органами НКВС, які застосовували жорстокі тортури проти одного засудженого, який, не витримавши знущань, давав «свідчення» на інших зовсім не винуватих людей. Так, наведемо справу Кункеля Теодора Фрідріховича, якого Червоноармійський РВНКВС звинуватило в участі у повстанській диверсійно-фашистській організації з метою здійснення диверсійних актів на транспорті, підриві мостів залізничних колій, – диверсій в сільському господарстві, колгоспах і МТС. В кінці слідства Кункель Т. Ф. відмовився від своїх показань, але після тортур він назвав ще 9 учасників організацій, які також були розстріляні (Держархів Житомирської обл., ф. р. 5013 оп. 2, спр. 12568, арк. 721-722). Варто відмітити справу по звинуваченню Адама

Арнольда Вільгельмовича, жителя с. Рудокопи, Червоноармійського району, який за даними НКВС, будучи членом колгоспу, займався шкідництвом і розладом трудової дисципліни серед колгоспників, розповсюджував слухи про майбутню війну з Німеччиною та загибель радянської влади. Він під час зізнання назвав 7 своїх односельців. Варто зазначити, що у всіх справах проти звинувачених, свідки давали одностайні показання, що вони «шкідники», агітували проти радянської влади, ламали сільськогосподарський реманент, псували майно, мали родичів у фашистській Німеччині, отримували звідти допомогу марками тощо. Довідки і характеристики з місця проживання звинувачених німців були також однаковими, в них голови сільради засвідчили, що вони працювали дуже погано, підтримували зв'язки з Німеччиною тощо. Адама Арнольда звинуватили в тому що він відвідував німецьке консульство в Києві і був завербований його співробітниками для шпигунської роботи в СРСР. Його справу було включено в список (альбом) і розстріляно з іншими німцями (Держархів Житомирської обл. ф. р. 5013 оп. 2, спр. 17882, с. 1-29).

Було дуже багато безглузких звинувачень. Так, зокрема жителя с. Бобриця, Баранівського району, Байєра Евальда Людвиковича, колгоспного конюха, малограмотного звинуватили в контрнаціоналістичній діяльності та спробі налаштувати німецьке населення проти радянської влади, та розповсюдженні слухів про близькість війни та неминучій загибелі радянської влади. Він визнав свою вину і погодився з тим що керував сектою баптистів, до якої входили 3 німці, тобто він назвав під тортурами ще трьох безвинних осіб (Держархів Житомирської обл. ф. р., 5013 оп. 2, спр. 16069, арк. 1-33). Слід зазначити, що подібних справ було дуже багато.

Наведемо приклад деяких справ «По звинуваченню німецької військово-фашистської повстанської організації по Черняхівському району Житомирської області» всього в списку звинувачених було 53 німців, жителів Черняхівського району на кожного з них, звинувачення вкладались у 6-10 аркушів. (Держархів Житомирської обл., ф.р 5013, оп. 2, спр. 3519, арк. 1-517).

Приклад постанови про звинувачення одного з 53, які проходили по даній справі (мова і стиль збережено).

«...Постановление

1938 года июля 20 дня. Прокурор Черняховского района Гринько рассмотрев материал представлено й нач. Черняховского района РО НКВД по обвинению гр. с. Андреево – нем. Черняховского района Шмидта Юлиуса Юлиусовича 1899 года рожд. В том, что он является участником немецко-фашистской организации, то есть в преступлениях предусмотренных ст. 54-2, 54-11 УК УССР и учитывая, что оставление его на свободе может повлиять на ход следствия, а посему на основе изложенного и руководствуясь ст. 156 УПК.

Постановил

Избрать мерой пресечения способов уклонения от следствия по отношению к обвиняемому Шмидту Юлиусу содержанием под стражей в тюрьме г. Житомира, без права использования на работе.

Прокурор Гринько (Держархів Житомирської обл., ф.р. 5013, оп. 2, спр. 3519, арк. 10-15).

Такі постанови були майже повністю схожі для всіх інших звинувачених, їх писали фактично під копіювальний папір. На допиті, звичайно, після важких тортур ставили запитання (наведено мовою оригіналу):

Вопрос: «Вы арестованный, как участник немецкой фашистской военно-повстанческой организации. Признаете Вы себя виновным?»

Ответ: «Да, признаю себя виновным в том, что в 1936 году был вовлечён в немецкую фашистскую военно-повстанческую организацию (потім звинувачений називав прізвище та обставини, які йому говорив слідчий під тортуррами, внаслідок цього людина, яку було названо, попадала наступною під слідство і наслідки для неї були трагічними).

Можна привести ще один приклад допиту, коли звинувачений називає 6 «учасників» організації.

Вопрос: «Назовите известных Вам участников фашистской организации»

Ответ: «Я, как член фашистской организации, знаю как активных штурмовиков 1. Йоната Ивана; 2. Лиске Густава; 3. Вальтера Андрея; 4 Лиске Эдуарда; 5. Йоната Райнгольда; 6. Йоната Готфельда.

Цілком зрозуміло, що ті, на кого свідчили, були невинуватими і вони ставали жертвами цього терору.

«Звинувачувальний висновок по справі німецької фашистської військово-повстанської організації.

Черняхівський район

III відділом УНКВС по Житомирській області викрита і ліквідована на території області німецька фашистська військово-повстанська організація, якою керував «Волинський фашистський центр», який існував у м. Житомир. Зазначалось, що за завданням та інструкціями німецького генштабу "Волинським фашистським центром» були створені в районах Житомирської області фашистські штурмові загони, які переважно створювались в селищах близьких до стратегічних магістралей. (Держархів Житомирської обл., ф.р. 5013, оп. 2, спр. 3519, арк. 514-517).

Слід зазначити, що у звинувачувальному висновку відмічалось, що німецький генштаб передбачав створення в мирний період на території району фашистських штурмових військово-повстанських загонів і долучав до них контрреволюційно налаштованих німців, поляків, українських націоналістів, колишніх учасників політбанд, куркулів, та інших ворожих елементів, проводив серед населення, насамперед, німецького і польського фашистську пропаганду. На «думку» НКВС під час війни фашистська організація готувала диверсійні акти на залізничному транспорті, на підприємствах оборонного значення, мала підривати електростанції і водогони, знищувати телефонно-телеграфні лінії, готувати масштабне збройне повстання, яке повинно було сприяти німецьким окупаційним військам в захопленні України і встановленням диктатури фашизму.

Після такої постанови в подальшому повідомлялось про створення в Черняхівському районі німецької фашистської військово-повстанської організації, якою керував «Волинський фашистський центр», який об'єднав фашистські штурмові загони, які розташовувались в селах Пекарщина, Нейборн та інших

Черняхівського району під керівництвом колишнього учасника петлюрівської банди Лістау Фердинанда, куркуля Шмідта Юліуса та ін. (Держархів Житомирської обл., ф.р. 5013, оп. 2, спр. 3519, арк. 2-9).

Варто відмітити, що Юліуса Шмідта звинуватили в розповсюдженні контрреволюційних провокаційних слухів, які «передбачали» поразку радвлади у війні Німеччини з СРСР, і працюючи в колгоспі, він проводив контрреволюційну агітацію, спрямовану проти заходів партії та уряду. Такі звинувачення стосувались також інших учасників «організації».

Схожою була справа про звинувачення учасників «німецької фашистської воєнно-повстанської організації» по Червоноармійському району Житомирської області. Звинувачення були майже всі однакові: «...Являється активним учасником німецької фашистської воєнно-повстанської організації; проводив активну антирадянську роботу, контрреволюційну агітацію, займався шкідництвом у колгоспі, мав зв'язки з Німеччиною, тощо...» У звинуваченнях не було нічого нового, відбувалося лише заміна окремих слів та речень. Допити, які зазвичай відбувалися під час тортур або після них і тому в цій справі – перше запитання було завжди таким: «... Визнаєте себе винним у тому, що являетесь учасником німецької-фашистської воєнно-повстанської організації, коли вступили, хто сприяв і т. д.» Відповідь у більшості була однакова: «...Так, визнаю» (Держархів Житомирської обл., ф.р. 5013, оп. 2, спр. 3519, арк. 1-203).

В Червоноармійському районі по цій справі проходило 15 чоловік, всі вони за рішенням «трійки», при Житомирському обласному управлінні НКВС, були розстріляні 21 вересня 1938 року. Найстаршому з розстріляних було 67 років іншим від 27-45р (всі були колгоспниками).

Слід зазначити окремо зміст характеристик з колгоспів на репресованих односельчан-німців. Зокрема, наведу приклад характеристики одного з колгоспів на свого працівника (стиль написання збережено):

Характеристика на Геліха Райнгольда Густавовича, 1898 року народження, по соцпоходженню середняк, жонатий на дочці відомого кулака Ейзнера, який ліквідований і висланий, і з яким Геліх підтримує тісний зв'язок і зараз. В сучасний момент Геліх колгоспник, але в колгоспі проводить розкладницьку роботу, живе поруч військового будівництва, на яке дивиться вороже, одержував весь час марки та вів переписку з Німеччиною. Тісно зв'язаний з висланим кулаком Кригером, який переховував свою тещу в 1934 році від арешту НКВД, настроєний вороже проти Радвлади, веде розкладницьку роботу серед колгоспників (Держархів Житомирської обл., ф.р. 5013, оп. 2, спр. 5971, арк. 1-72).

«Справ» на німецьких колоністів було надзвичайно багато аж до кінця 1938 р., а потім репресії пішли на спад, але їх наслідки були трагічними.

Висновки. Опрацьований історіографічний, документальний і фактичний матеріал показав всю специфіку масових, безпідставних репресій проти німців-колоністів прикордонних районів Житомирської області. Через фабрикування місцевими органами НКВС різних «справ» проти німців значна кількість з них була засуджена до смертної кари, інших було ув'язнено до радянських концтаборів, а також вислано до північних регіонів СРСР і це спричинило різке зменшення чисельності німецького етносу в регіоні.

Література

1. Державний архів Житомирської області.
2. Жилюк, С. (2003). Червоний терор проти духовенства і віруючих на Східній Волині (Житомирщина) у 20-30-х рр. ХХ ст. Рівне, 152 с.
3. Лутай, М. (2010). Німці в Україні: історія і сьогодення. Житомир, 540 с.
4. Мельничук, І., Суліменко, О. (2018). Оперативний наказ НКВС № 00439 1937 р. та його наслідки для німецького населення Житомирщини. Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. К.: Вид-во «Гілея». Вип. 129 (2). с. 32-36.
5. Нікольський, В. М. (2023), Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х–1950-ті рр.). Вид-во Донецького університету. Донецьк, 624 с.
6. Рафальська, Т. (2007). «Великий терор» на Житомирщині: специфіка та технологія. Укр. іст. журн. № 3. К., с. 66-75.
7. Рафальська, Т. (2008). «Великий терор» 1937-1938 рр.: від ідеології до реалізації. Наукові записки. Вип. 11. Серія: Історичні науки. РВВ КДПУ ім В. Винниченка. Кіровоград, с. 106-110.
8. Суліменко О., Тіміряєв, Є. (2015). До історії репресій німців Волині-Житомирщини (початок – 50-ті рр. ХХ ст.) Реабілітовані історією: У 27 томах. Житомирська область: У семи книгах. – Кн. 7. Частина перша. Житомир, 706 с.
9. Суліменко, О. (2016). Репресії проти німців Житомирщини на початку 30-х років ХХ ст. Німці в історії Волині. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Луцьк, с. 237-239.

Abstract. *The purpose of the article is to study the period of mass political repressions in 1937-1938 against German colonists who lived compactly in the border areas of the Zhytomyr region. The methodological basis of the study is a systematic approach to the study of socio-political phenomena in their development and interconnection, based on the principles of scientificity, objectivity, historicism, multifactorial cognition, comprehensiveness and systematicity. The scientific novelty is determined primarily by the involvement of new archival materials in the study, which reveal the entire technology of repressions and fabrication of cases by the NKVD of the Zhytomyr region against the German colonists living in the region. The chronological scope of the article covers the years 1937-1938, i.e. the period of the most extensive repressions in the Zhytomyr region.*

Key words: *German colonists, Zhytomyr region, region, repressions, NKVD authorities, "enemies of the people," border areas.*